Anubhutiprakashah AdhyAyah 3

अनुभूतिप्रकाशः अध्यायः ३

Document Information

Text title : Anubhutiprakashah 3

File name : anubhUtiprakAshaH3.itx

Category : upanishhat

Location : doc_upanishhat

Author : Swami VidyAranya

Proofread by : Rama Sivaraman

Latest update : February 11, 2025

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanskript**.

March 3, 2025

sanskritdocuments.org

अनुभूतिप्रकाशः अध्यायः ३

३. छान्दोग्योपनिषदि श्वेतकेतुविद्याप्रकाशो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

छान्दोग्ये श्वेतकेतुर्यामारुणैर्लब्धवानिमाम् ।
ब्रह्मविद्यां सङ्ग्रहेण वक्ष्येऽहं सुखबुद्धये ॥ १॥

वेदानधीत्य गर्वेण श्वेतकेतुः पराङ्मुखः ।
आसीत्प्रत्यङ्मुखीकर्तुं गुरुराहातिविस्मयम् ॥ २॥

एकतत्त्वे श्रुते सर्वमश्रुतं च श्रुतं भवेत् ।
अमतं च मतं तद्वदविज्ञातं च बुध्यते ॥ ३॥

नर्ग्वेदज्ञानमात्रेण यजुर्वेदादि बुध्यते ।
तस्मादेकधिया सर्वज्ञानं स्यादित्यलौकिकम् ॥ ४॥

मैवं मृद्धेमलोहेषु लौकिकेष्वस्य दर्शनात् ।
मृदादिज्ञानतः सर्वं मृन्मयं ज्ञायते स्फुटम् ॥ ५॥

मृदो घटशरावाद्याः विकारात् तत्तदाकृतिः ।
मृद्बोधाद्बुध्यते नेति यदुच्येत न बुध्यताम् ॥ ६॥

आकृत्याधारभागो यो घटस्यासौ तु बुध्यते ।
आधारो मृत्तिकाऽधेय आकारश्चोभयं घटः ॥ ७॥

आधारभागमात्रेऽपि ज्ञाते ज्ञातो घटो भवेत् ।
गोपुच्छमात्रसंस्पर्शाद्गोस्पर्शव्रतपूर्तिवत् ॥ ८॥

आकृतेर्यद्वदज्ञाने घटाज्ञानं त्वयोच्यते ।
तद्वदाधारबोधेन घटो बुद्धः कुतो न हि ॥ ९॥

आकृत्याधारयोस्तुल्यं भागत्वं न मृदं विना ।
केवलाकृतिमात्रः सन् घटः क्वाऽपि समीक्ष्यते ॥ १०॥

मृद्रूपात्कारणद्रव्यात्कार्यद्रव्यं घटादिकं (घटात्मकम्)।

अन्यत्तत्समवेतं हि मृदीति प्राह तार्किकः ॥ ११॥

स्वयुक्त्याऽसौ तथा ब्रूते नत्वेतल्लोकसम्मतम् ।
घटे मृदः पृथग्भूते कीदृक् तत्त्वमुदीर्यताम् ॥ १२॥

वाचैवारभ्यते किंवा पृथगानीयते वद ।
वाचैवारभ्यते तत्त्वं किञ्चिन्न स्यात्खपुष्पवत् ॥ १३॥

मृगतृष्णाम्भसि स्नातः खपुष्पकृतशेखरः ।
वन्ध्यापुत्र इति प्रोक्तो निस्तत्त्वमखिलं खलु ॥ १४॥

पृथगानयनं कर्तुं धीमतापि न शक्यते ।
अतोऽनृतो घटो नैव सत्य इत्यभ्युपेयताम् ॥ १५॥

समवायस्त्वया प्रोक्त आरोपं ब्रूमहे वयम् ।
स्थाणावारोपितश्चोरो यथा मृदि घटस्तथा ॥ १६॥

आरोपात्पूर्वमूर्ध्वं च तदभावादसत्यता ।
आदावन्ते च यन्नास्ति वर्तमानेऽपि तत्तथा ॥ १७॥

कालत्रयानुगः स्थाणुः सत्यो मृच्च तथेक्ष्यताम् ।
सत्यानृते च मिथुनीकृत्य कुम्भ इतीर्यते ॥ १८॥

शब्दप्रत्ययकार्याणि सन्ति मृद्घटयोः पृथक् ।
स्थाणौ चौरे च दृष्टानि पृथक् तानि तथाऽत्र च ॥ १९॥

द्विविधव्यवहारस्य सद्भावेऽपि विवेकिनः ।
सत्यायां मृदि तात्पर्यं नानृतेऽस्ति घटादिके ॥ २०॥

इक्षौ रसोऽस्त्यृजीषं च रसं गृह्णाति बुद्धिमान् ।
नर्जीषमेवं कुम्भेऽपि मृद्भागे युक्त आदरः ॥ २१॥

ये घटादिषु मृद्भागा ज्ञातव्या आदरेण ते ।
सर्वेऽपि राशिविज्ञानादेव ज्ञाता भवन्ति हि ॥ २२॥

मृद ऐक्येऽपि सर्वत्वमाकारैस्तदुपाधिभिः ।
निरुपाधिकविज्ञानात् सर्वोपहितधीर्भवेत् ॥ २३॥

कटकादौ सत्यभागा बुद्धा हेमधिया तथा ।
कुठारादौ सत्यभागा बुध्यन्ते लोहबुद्धितः ॥ २४॥

यद्यत्कार्यं तस्य तस्य धीः स्वोपादानबुद्धितः ।
इति व्याप्तिं विवक्षित्वा दृष्टान्ता बहवः श्रुताः ॥ २५॥

सर्वे जगदुपादाने श्रुते सति भवेच्छ्रुतम् ।
मते ज्ञाते मतं ज्ञातमित्यलौकिकता कुतः ॥ २६॥

श्रवणं गुरुशास्त्राभ्यां मननं तु स्वयुक्तिभिः ।
विज्ञानं स्वानुभूत्येति श्रवणादेरसङ्करः ॥ २७॥

श्वेतकेतुः सर्वबोधमेकबोधेन विश्वसन् ।
प्रत्यङ्मुखो भवेत्तस्मै सर्वोपादानमीरितम् ॥ २८॥

इदं जगन्नामरूपयुक्तमद्य सदीक्ष्यते ।
सृष्टेः पुरा सदेवासीन्नामरूपविवर्जितम् ॥ २९॥

मृद्धेमलोहवस्तूनि विकारोत्पत्तितः पुरा ।
निर्विकाराण्युपादानमात्राण्यासन् यथा तथा ॥ ३०॥

स्वसजातिविजात्युत्थभेदत्रयविवर्जनात् ।
एकमेवाद्वितीयं तत् सद्वस्त्वित्यवगम्यताम् ॥ ३१॥

वृक्षस्य स्वगतो भेदः शाखाद्यवयवैस्तथा ।
वृक्षान्तरात्सजातीयो विजातीयः शिलादितः ॥ ३२॥

न सत्यवयवाः सन्ति तेनैकं स्यादखण्डकम् ।
जात्यभावात्सजातीयं विजातीयं च दुर्भणम् ॥ ३३॥

एकादिभिः पदैर्भेदत्रयमत्र निवार्यते ।
सर्वभेदविहीनं यदखण्डं तत्सदीक्ष्यताम् ॥ ३४॥

अस्तीति शब्दबुद्धी द्वे दृश्येते नामरूपयोः ।
तदभावात्पुरा सृष्टेः शून्यमाहुरवैदिकाः ॥ ३५॥

नामरूपात्मकं शून्यात्किलैतदुपपद्यते ।
तदयुक्तं न वन्ध्यायाः पुत्रात्पुत्रान्तरोद्भवः ॥ ३६॥

शून्यजत्वे नाम शून्यं रूपं शून्यमितीदृशः ।
शून्यानुवेधो भासेत सद्वेधस्त्ववभासते ॥ ३७॥

ततः सत्कारणं सत्तु सर्वसृष्ट्यर्थमैक्षेत ।
बहु स्यामहमेवातः प्रजायेयेति मायया ॥ ३८॥

वस्तुतो बहुभावश्चेदद्वैतं सद्विनश्यति ।
माभून्नाश इति श्रुत्या प्रकर्षेण जनिः श्रुता ॥ ३९॥ (सन्नाशः)

प्रकर्षो नाम पूर्वस्मादाधिक्यमधिका तु या ।
सा माया न सती नापि शून्या स्याद्दूषितत्वतः ॥ ४०॥

मायया बहुरूपत्वे सदद्वैतं न नश्यति ।
मायिकानां हि रूपाणां द्वितीयत्वमसम्भवि ॥ ४१॥

अचिन्त्यशक्तिर्मायातो दुर्घटं घटयत्यसौ ।
उपादाननिमित्तत्वे कल्प्येते सति मायया ॥ ४२॥

बहु स्यामित्युपादानभावः प्रोक्तो मृदादिवत् ।
ऐक्षतेति निमित्तत्वमिति प्रोक्तं कुलालवत् ॥ ४३॥

मायावृत्तिविशेषे या चिच्छायाऽसौ सदीक्षणम् ।
ईक्षित्वा ससृजे तेजस्तादृक् सङ्कल्पलीलया ॥ ४४॥

आकाशवायू प्राक् सृष्टाविति प्रोवाच तित्तिरिः ।
दिङ्मात्रमारुणिः सृष्टेर्वक्तुं तेज उदैरयत् ॥ ४५॥

ब्रह्मोपलक्षणायैव सृष्टिः सर्वत्र कथ्यते ।
जगतः कियताऽप्येतच्छक्यं लक्षयितुं खलु ॥ ४६॥

तेजसोऽचेतनत्वेऽपि तेजः कञ्चुकसंयुतम् ।
सद्ब्रह्म (तद्ब्रह्म)पूर्ववद्वीक्ष्य सङ्कल्पात्ससृजे ह्यपः ॥ ४७॥

अप्कञ्चुकं ब्रह्म पृथ्वीमन्नहेतुमकल्पयत् ।
तेजोऽबन्नेभ्य एतेभ्यो देहबीजानि जज्ञिरे ॥ ४८॥

जरायुजाण्डजोद्भिज्जानीति बीजत्रयं खलु ।
जीवरूपप्रवेशार्थमैक्षत ब्रह्म देवताः ॥ ४९॥

दृष्ट्वा भूय इहोत्पन्नास्तेजोऽबन्नाख्यदेवताः ।
एकैकां त्रिवृतं तासु कुर्वे देहादिसृष्टये ॥ ५०॥

तेजस्यबन्नयोरंशावल्पौ प्रक्षिप्य मिश्रणात् ।
तेजस्त्रिवृत्कृतं तद्वदन्ययोरपि योज्यताम् ॥ ५१॥

तेजोऽबन्नैस्त्रिवृद्भूतैरण्डजादिवपुष्ययम् ।

निर्माय जीवरूपेण प्राविशत्तेषु सर्वतः ॥ ५२॥

अहङ्कारस्तु चैतन्यसंयुक्तः प्राणधारणात् ।
जीवः स्यात्सर्वदेहेषु व्याप्नोत्यापादमस्तकम् ॥ ५३॥

सद्वस्तुन्येवमारोप्य संसारो मायया कृतः ।
अविचारकृतारोपनिवृत्त्यर्थं विचार्यताम् ॥ ५४॥

त्रिवृत्करणमन्यादौ स्पष्टं तावद्विचारिणः ।
प्रसिद्धे तैजसेऽप्यग्नावबन्नांशाववस्थितौ ॥ ५५॥

ज्वालायां रोहितं रूपं बहुलं तत्तु तेजसः ।
किञ्चिच्छुक्लमपामेतत्किञ्चित्कृष्णं तु भूमिगम् ॥ ५६॥

रूपत्रये भूतगते विविक्ते भौतिकोऽनलः ।
कारणव्यतिरेकेण वाचैवारभ्यते वृथा ॥ ५७॥

जगतश्चाक्षुषस्येत्थं मिथ्यात्वं वक्तुमादितः ।
तेजोऽबन्नत्रयस्यात्र चाक्षुषस्योदिता जनिः ॥ ५८॥

आदित्यचन्द्रविद्युत्सु मिथ्यात्वं वह्निवन्नयेत् ।
गृहीत्वैतावता व्याप्तिं कार्यमिथ्यात्वमूह्यताम् ॥ ५९॥

तेजोऽबन्नाख्यकार्याणां मिथ्यात्वे स्यात्सदद्वयम् ।
कारणं सत्यमेषां तु पूर्वेषां ज्ञानिनां मतिः ॥ ६०॥

दृश्ये बाह्ये भौतिकत्वमस्तु देहे तु नो तथा ।
इति मूढमतेर्नुत्यै देहे भौतिकतोच्यते ॥ ६१॥

यदन्नं पार्थिवं भुक्तं तद्धीमांसपुरीषकैः ।
सूक्ष्ममध्यस्थूलभागैर्देहेऽस्मिन्परिणम्यते ॥ ६२॥

प्राण लोहितमूत्रांशैरपां परिणतिस्त्रिधा ।
वाङ्मज्जास्थिविभेदः स्याद्घृततैलादि तेजसः ॥ ६३॥

स्थूले च मध्यमे भागे कारणानुगतिः स्फुटा ।
धीप्राणवाक्षु सन्देहं दधिदृष्टान्ततोऽनुदत् ॥ ६४॥

घृते विलीनो दध्यंशोऽनुगतो भाति न स्फुटः ।
तथापि दधिकार्यत्वं विद्यते सर्वसम्मतम् ॥ ६५॥

तथा मनःप्राणवाचां भवत्वन्नादिकार्यता ।
अतीन्द्रियत्वात् प्रत्यक्षा कारणानुगतिर्न हि ॥ ६६॥

नित्यद्रव्यं मनो नान्नकार्यमित्याह तार्किकः ।
स एषोंऽङ्गारदृष्टान्तद्वारेण प्रतिबोध्यते ॥ ६७॥

यथा खद्योतमात्रः स्यादङ्गारः काष्ठसङ्क्षये ।
काष्ठवृत्तौ(वृद्धौ)ज्वलत्यग्निस्तथा विद्यान्मनोन्नयोः ॥ ६८॥

त्यक्तेऽन्ने पञ्चदशसु दिनेषु क्षीयते मनः ।
तेन स्मर्तुं न शक्तोऽभूच्छ्वेतकेतुर्न किञ्चन ॥ ६९॥

अन्नेन पुष्टे मनसि वेदान् सस्मार तत्क्षणात् ।
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां मनोऽन्नमयमिष्यताम् ॥ ७०॥

भौतिकत्वेऽखिलस्यैवं स्थिते भूतातिरेकतः ।
तन्नास्ति तद्वद्भूतानि नैव सद् व्यतिरेकतः ॥ ७१॥

जगतः कारणं यत्सदद्वैतं तद्विजज्ञिवान् ।
श्वेतकेतुस्तावतास्य जीवत्वं न निवर्तते ॥ ७२॥

स्वस्य ब्रह्मत्वबोधेन जीवत्वमपगच्छति ।
इत्यभिप्रेत्य तं शिष्यं पुनः प्रोत्साहयत्यसौ ॥ ७३॥

स्वप्नावसानं जानीहि मम व्याकुर्वतो मुखात् ।
स्वस्य स्वरूपं सत्तत्वमिति सुप्तौ स्फुटं खलु ॥ ७४॥

यदा सुषुप्तिमाप्नोति पुमानेतं तदा जनाः ।
स्वपितीत्याहुरेतस्य तात्पर्यं प्रविचिन्त्यताम् ॥ ७५॥

तिङन्तं पदमज्ञानां सुबन्तं तु विवेकिनाम् ।
स्यान्निद्राणस्य नामैतद्वस्तुतत्त्वावभासकम् ॥ ७६॥

स्वप्नजागरयोर्जीवः सत्तत्त्वाद्भिन्नवद्भवेत् ।
सुषुप्तौ सम्यगेकत्वं याति सद्वस्तुना सह ॥ ७७॥

जीवत्वमात्मनः प्राणधारणान्न स्वभावतः ।
सद्रूपत्वं स्वतस्तत्तु स्फुटं स्वपिति नामतः ॥ ७८॥

स्वमपीतीति नाम्नोऽस्य निरुक्तिरवगम्यताम् ।
स्वरूपं वास्तवं सुप्तौ प्राप्यमित्युदितं भवेत् ॥ ७९॥

उपाधेर्मनसो जाग्रत्सुप्त्यवस्थे हि नात्मनः ।
इत्यभिप्रेत्य शकुनिदृष्टान्तः प्रोच्यते धियः ॥ ८०॥

शकुनिः सूत्रबद्धो यः स गच्छन्विविधा दिशः ।
अलब्ध्वाधारमाकाशे बन्धनस्थानमाव्रजेत् ॥ ८१॥

सत्तत्वे भायया बद्धं मनो जागरणं व्रजेत् ।
अलब्ध्वा तत्र विश्रान्तिं सत्तत्वे लीयते पुनः ॥ ८२॥

आत्मच्छायाऽपि मनसा सदाऽऽगच्छति गच्छति ।
गत्यागती तु संसारः स च स्वात्मनि कल्पितः ॥ ८३॥

मनोलयेऽनुपाधिः सन्नात्मा संसारवर्जितः ।
स्वेन वास्तवरूपेण सुषुप्ताववतिष्ठते ॥ ८४॥

चिच्छाया च वपुः स्थूलमिन्द्रियाण्यात्मबोधने ।
द्वाराणीत्याह मन्त्रोऽयं रूपंरूपमिति स्फुटम् ॥ ८५॥

देहे देहे प्रतिच्छायारूपोऽभूत् स्वात्मबुद्धये ।
मायाभिरिन्द्रो बहुधा देहोऽभूत् स्वात्मबुद्धये ॥ ८६॥

इन्द्रियाश्वास्तेन युक्तास्तच्च स्वात्मावबुद्धये ।
छायामाश्रित्य तत्रात्मा बोधितः सुप्तिवर्णनात् ॥ ८७॥

अशनायापिपासोक्त्या देहमाश्रित्य बोध्यते ।
अशनायापिपासाख्याद्वयं स्वपितिनामवत् ॥ ८८॥

अशनाया जनैः प्रोक्ता क्षुधावस्तुविवेकिभिः ।
नयत्यशितमित्येवमप्सु निर्वचनं भवेत् ॥ ८९॥

पीता आपोऽशनं भुक्तं द्रवीकृत्य नयन्त्यतः ।
अशनायेति शब्दोक्ता विण्मांसोत्पत्तिरन्नतः ॥ ९०॥

विण्मांसहेतुरन्नं यदेतस्योत्पादकं जलम् ।
जलस्योत्पादकं तेजस्तस्य चोत्पादकं च सत् ॥ ९१॥

अनुमायात्र कार्येण ज्ञेयं तत्कारणं परम् ।
सन्मूलकारणं ज्ञेयं स्याद्विश्वासोऽनुमानतः ॥ ९२॥

पुरीषाद्यन्नकार्यं स्यात् सत्येवान्नस्य सत्त्वतः ।

सत्यामेव यथा कुम्भो मृदि दृष्टो न चान्यथा ॥ ९३॥

व्रीह्याद्यन्नं सतीष्वेव दृष्टमप्सु न चान्यथा ।
आपश्च स्वेदरूपा स्युः सत्येवोष्णे हि तेजसि ॥ १४॥

तेजश्च भावरूपत्वात्सम्भवेन्न सता विना ।
सतस्तूत्पत्तिराहित्यान्नान्वेष्यं कारणान्तरम् ॥ ९५॥

सम्मूलाः सकला देहा इदानीं च सति स्थिताः ।
अन्ते सत्येव लीयन्ते विद्यात्सत्तत्त्वमद्वयम् ॥ ९६॥

यथा भूतातिरेकेण भौतिकं नैव विद्यते ।
भूतानि च सतोऽन्यानि तथा नेत्युपपादितम् ॥ ९७॥

अशनायामुखेनेत्थं सत्तत्त्वे धीः प्रवेशिता ।
पिपासामुखतोऽप्यस्मिन् सति धीरवतार्यते ॥ ९८॥

उदन्येति पिपासाया पर्यायस्तं विवेकिनः ।
उदकं जयतीत्येवं तेजस्येवं प्रयुञ्जते ॥ ९९॥

पीतं जलं शरीरस्थं तेजसा जीर्यते ततः ।
मूत्रं रक्तं च निष्पन्नं द्रवत्वाज्जलजे उभे ॥ १००॥

ताभ्यामापोऽनुमीयते ताभिस्तेजस्ततस्तु सत् ।
व्याप्तिं गृहीत्वा सर्वत्र योजनायोदितं पुनः ॥ १०१॥

देहे येऽवयवाः सन्ति पदार्थाः सन्ति ते बहिः ।
तेषु सर्वेषु सन्मात्ररूपत्वमवधार्यताम् ॥ १०२॥

भौतिकत्वं पुरा प्रोक्तं तदुक्तं देहबाह्ययोः ।
इन्द्रियद्वारतो वोढुं प्रोच्यते मरणक्रमः ॥ १०३॥

म्रियमाणस्य वागादिवृत्तिर्मनसि लीयते ।
मनोवृत्तेर्लयः प्राणे प्राणवृत्तेस्तु तेजसि ॥ १०४॥

श्वासस्योपरतावुष्णं स्पृष्ट्वा जीवननिश्चयम् ।
कुर्वत्युष्णं तु तत्तेजः सद्वस्तुनि विलीयते ॥ १०५॥

छायादेहेन्द्रियद्वारैः पदार्थो योऽत्र बोधितः ।
स एष सर्वजगतोऽणिमा वस्त्वन्तरं न तु ॥ १०६॥

स्थूलत्वाणुत्वरूपाभ्यां वस्त्वेकं भासते द्विधा ।
स्थूलमिन्द्रियगम्यत्वान्नामरूपात्मकं जगत् ॥ १०७॥

सदद्वैतं भवेत्सूक्ष्ममिन्द्रियाविषयत्वतः ।
एतदात्मकतैवास्य स्थूलस्येतीह युज्यते ॥ १०८॥

अणुत्वं वस्तुनः प्रोक्तं यत्तत्सत्यमबाधनात् ।
स्थूलत्वं मायया क्लृप्तं ज्ञानेनैतस्य बाधनात् ॥ १०९॥

अबाध्यो यः स एवात्मा सर्वस्य न तु कल्पितः ।
श्वेतकेतो यदद्वैतं तदसि त्वं न मानवः ॥ ११०॥

चिच्छायावानहङ्कारोऽधीते वेदचतुष्टयम् ।
त्वं तु साक्ष्येव तस्यातः सदसि त्वं न चेतरः ॥ १११॥

भिन्नोऽभूद्धृदयग्रन्थिः श्वेतकेतोर्विवेकतः ।
धीदोषं संशयं मार्ष्टुं भूयो ब्रूहीत्यवोचत ॥ ११२॥

सता सम्पद्यते जीवः सुषुप्तावित्युदीरितम् ।
तथा चेत्सति सम्पन्नोऽहमित्यस्य कुतो न धीः ॥ ११३॥

नानावृक्ष रसैक्येन सम्पन्ने मधुनि स्थितः ।
न बुध्यते रसोऽस्येति तथा सर्वलयान्न धीः ॥ ११४॥

जीवोपाधिलयेऽप्यत्र तद्बीजस्यावशेषतः ।
तदुपाधिक एवास्मिन् देहेऽन्येद्युः प्रबुध्यते ॥ ११५॥

चित्तैकाग्र्याय तच्छङ्का परिहार्या तु वस्तुषु ।
पूर्वोक्तमेव तद्बोद्धुं तदेवाह पुनर्गुरुः ॥ ११६॥

प्राज्ञम्मन्यतया तत्त्वमविश्वस्य स्वशङ्कया ।
पुनः पुनरपृच्छत्तं प्रत्याहासौ पुनः पुनः ॥ ११७॥

सुषुप्तौ बुद्ध्यभावेऽपि पुनर्जागरणेऽस्ति धीः ।
आगच्छं सत इत्येत्वं तदा कस्मान्न वेत्यसौ ॥ ११८॥

सुप्तौ सद्रूपमज्ञात्वा सदैक्यं प्राप्तवांस्ततः ।
सतो नागमनं स्मार्यमपामस्मरणं यथा ॥ ११९॥

गङ्गाजलं प्रविश्याब्धौ मेघेनाकृष्य सिच्यते ।
नाज्ञातत्वात्स्मृतिस्तत्र तद्वदत्र स्मृतिर्न हि ॥ १२०॥

व्याघ्रादिः सुप्त एवात्र बुध्यते वासनावशात् ।
न नष्टा वासनेत्येवं विवक्षित्वोच्यते पुनः ॥ १२१॥

जीवस्य नश्वरस्यैक्यं न नित्येन सतेति चेत् ।
जीवो न नश्यति क्वापीत्येवं वृक्षवदीक्ष्यताम् ॥ १२२॥

शाखां वृक्षे जीवपूर्णे जीवस्त्यजति यामसौ ।
शुष्येन्नान्या तथा जीवेऽपगते म्रियते वपुः ॥ १२३॥

नामरूपयुतं स्थूलं तद्धीनात्सदणोः कथम् ।
उत्पन्नमिति चेद्बीजाद्वटवृक्षवदीक्ष्यताम् ॥ १२४॥

न्यायागमाभ्यां सिद्धं च श्रद्धाहीनः पराङ्मुखः ।
न बुध्यते श्वेतकेतो श्रद्धस्वान्तर्मुखो भव ॥ १२५॥

सत्सर्वत्र स्थितं कस्मान्न सर्वे विदुरीदृशम् ।
मुमुक्षुस्तु कथं वेत्तीत्यत्र दृष्टान्त उच्यते ॥ १२६॥

लवणस्य घनं नीरे विलीनं वेत्ति न त्वचा ।
जिह्वया वेत्ति तद्वत्सदुपायेनैव बुध्यते ॥ १२७॥

सति सर्वेन्द्रियागम्ये क उपायः स उच्यते ।
उपाय उपदेशोऽत्र भवेद्गन्धारमार्गवत् ॥ १२८॥

गन्धाराद्यो वने नीतस्तस्करैर्बद्धनेत्रकः ।
तस्य बन्धं विमुच्यात्र कृपालुर्मार्गमादिशत् ॥ १२९॥

तेनादिष्टमविस्मृत्य धीमान् गन्धारमाप्तवान् ।
अविद्ययावृतं तत्त्वं वेत्त्येवमुपदेशतः ॥ १३०॥

अश्लेषनाशौ विदुषः सञ्चितागामिकर्मणोः ।
प्रारब्धे भोगसङ्क्षीणे मुच्यते न तु जायते ॥ १३१॥

कीदृशी मतिरस्येति चेद्वागालियाद्यथा ।
मूढस्य तद्वदेवास्य वैलक्षण्यं न किञ्चन ॥ १३२॥

समानायां मृतावेको मुक्तो नान्यः कुतो वद ।
सत्यानृताभिसन्धत्वं वैषम्यं ज्ञानिमूढयोः ॥ १३३॥

तस्करातस्करौ चौर्यशङ्कया तलरक्षकैः ।

गृहीतौ न कृतं चौर्यमित्याहतुरुभावपि ॥ १३४॥

गृहीतः परशुं तप्तं तौ तयोस्तस्करोऽनृतम् ।
अभिसन्धाय दुग्धः सन् हन्यते तलरक्षकैः ॥ १३५॥

अतस्करः सत्यसन्धो न दग्धो मुच्यते च तैः ।
अज्ञान्यनृतसन्धोऽत्र सत्यसन्धस्तु तत्त्ववित् ॥ १३६॥

मर्त्योऽहमिति सन्धाय म्रियते जायते च सः ।
ब्रह्माहमिति सन्धाय मुच्यते न च जायते ॥ १३७॥

बुद्धिदोषं समाधातुं दृष्टान्तास्तैस्तवात्र किम् ।
त्वं सदेवेत्यभिप्रेत्य नवकृत्व उपादिशत् ॥ १३८॥

भिन्नग्रन्थिः श्वेतकेतुर्मननाच्छिन्नसंशयः ।
सदद्वैतं स्वमात्मानं विशेषेणावबुद्धवान् ॥ १३९॥

श्वेतकेतोर्ब्रह्मविद्या व्याख्याता स्फुटमेतया ।
तुष्टोऽस्माननुगृह्णातु विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १४०॥

इति श्रीमद्विधारण्यमुनिविरचिते अनुभूतिप्रकाशे
छान्दोग्योपनिषदि श्वेतकेतुविद्याप्रकाशो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३॥

Proofread by Rama Sivaraman

Anubhutiprakashah AdhyAyah 3

pdf was typeset on March 3, 2025

Please send corrections to *sanskrit@cheerful.com*